

Ηθική και κοινωνική αξιολόγηση στο διήγημα «Βαρδιάνος στα Σπόρκα» του Α. Παπαδιαμάντη: Μελέτη και διδακτική πρόταση*

Μάρθα Κίσκιρα-Soderquist, *Ενιαίο Λύκειο Ελευθερούπολης Καβάλας*

Περίληψη

Η μελέτη αρθρώνεται ως μια δειγματική διδακτική προσέγγιση στον Παπαδιαμάντη, έχοντας ως αφετηρία τον τρόπο που λειτουργεί η σχέση ανθρώπου-κοινωνίας-θείου στο διήγημα «Βαρδιάνος στα Σπόρκα». Η έμφαση δίνεται στην αξιολογική και ιδεολογική διάσταση του έργου. Στους ήρωες που έχουν θετική λειτουργία, παρατηρείται το φαινόμενο της αυτονόμησης της ατομικής από τη συλλογική συμπεριφορά. Παράλληλα, εξετάζεται το πρόβλημα του κακού, στη διπλή διάσταση με την οποία εμφανίζεται, φυσική και ηθική· έτσι, μέσα από τον προσδιορισμό των θρησκευτικών και κοινωνικών κωδίκων καθώς και των διαφυλικών σχέσεων, αποκαλύπτεται στους μαθητές η κριτική ιδεολογική στάση του αφηγητή ως ουσιαστικό χαρακτηριστικό της παπαδιαμαντικής γραφής.

Η παρούσα μελέτη προσεγγίζει την παπαδιαμαντική γραφή μέσα από δύο άξονες, τον κοινωνικό και τον ηθικο-αξιολογικό. Οι άξονες αυτοί θα μπορούσαν ν' αξιοποιηθούν γόνιμα στο πλαίσιο της διδασκαλίας του Παπαδιαμάντη στη Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση, προκειμένου ν' αναδείξουν ουσιαστικές πλευρές του έργου του, καθώς μάλιστα ανταποκρίνονται ιδιαίτερα στην επιλογή των κειμένων του συγγραφέα που ανθολογούνται στα Κ.Ν.Λ. της Β' Λυκείου (Ακριβός, 2000, σ.

Η κ. Μάρθα Κίσκιρα-Soderquist είναι Διδάκτωρ της Νεοελληνικής Φιλολογίας, Εκπαιδευτικός Δ.Ε., αποσπασμένη στο Πανεπιστήμιο Αθηνών.

**Η διδακτική προσέγγιση στο σχολείο νοείται στο πλαίσιο δημιουργικών δραστηριοτήτων των μαθητών.*

11-21). Ο Παπαδιαμάντης δημιουργεί αφορμές κοινωνικού προβληματισμού περιγράφοντας τόσο «κοινές» όσο και ακραίες μορφές ατομικής και συλλογικής συμπεριφοράς. Έτσι, συνδέει τον αναγνώστη-μαθητή με ζητήματα που δεν περιορίζονται μόνο στον αφηγηματικό χωροχρόνο αλλά έχουν οικουμενικές διαστάσεις. Το κοινωνικό στοιχείο και η οικουμενικότητα διαφαίνονται ιδιαίτερα στους προβληματισμούς της κεντρικής ηρωίδας του διηγήματος που, για το λόγο αυτό, επιλέξαμε να προσεγγίσουμε, αλλά και στο λόγο της αφήγησης.

Η κοινωνική διάσταση (Meyer, 1985, σ. 84-85) αφορά τόσο το αναφορικό πλαίσιο του παπαδιαμαντικού έργου και τους ποικίλους τρόπους που το συλλογικό με τη μορφή ιδεών, προκαταλήψεων, συμπεριφορών επιδρά πάνω στο άτομο και ορίζει τα πλαίσια της δράσης και της σκέψης του (επίπεδο ιστορίας), όσο και την παρεμβατική και αξιολογική στάση του αφηγητή (επίπεδο αφήγησης). Το εκτενές αφήγημα «Ο Βαρδιάνος στα Σπόρκα» προσεγγίζει τη σχέση ατομικού – κοινωνικού έτσι όπως εκφράζεται μέσα από τη σχέση ατόμου-κοινότητας και μάλιστα αναδεικνύει ορισμένους «ατομικούς» τρόπους προσπέλασης και ανατροπής των περιορισμών και των προκαταλήψεων που επιβάλλει η κοινότητα. Επιπλέον ορίζει και προβάλλει μια διαφορετική μορφή «κοινωνικότητας» που μεταφέρει ενδιαφέροντα μηνύματα για το μαθητή.

Άτομο και κοινότητα

Η αντίσταση κατά των ορίων και των αδυναμιών που χαρακτηρίζουν το συλλογικό -σε σχέση με οποιοδήποτε επίπεδο της νησιωτικής κοινωνίας: γυναικεία κοινότητα, ανδρική κοινότητα, τοπικές αρχές-, είναι μια διαδικασία που διαγράφεται μέσα από την προβολή της ατομικότητας των ηρώων που πρωταγωνιστούν στο αφήγημα και οι οποίοι παρουσιάζουν μια ιδιαίτερη σχέση με την κάθε κοινότητα στο βαθμό που ορίζουν τα δικά τους πλαίσια δράσης και ανεξαρτητοποιούνται απ' αυτήν μέσα από την προσωπική τους πρωτοβουλία.

Παράλληλα με την ψυχολογική εξέλιξη των προσώπων που είναι οι κύριοι άξονες της δράσης, ιδιαίτερη έμφαση δίνεται από τον αφηγητή στην παρουσίαση μιας συλλογικής ψυχογραφίας, την ανάλυση δηλαδή των σχετικών τύπων συλλογικής συμπεριφοράς. Στα πλαίσια της σχέσης ατόμου-κοινότητας θα μας απασχολήσει ιδιαίτερα η σχέση της γυναικείας ηρωίδας, της Σκεύως, τόσο με την γυναικεία όσο και με την ανδρική κοινότητα του νησιού της. Η ιστορία αναφέρεται στις προσπάθειες της ηλικιωμένης γυναίκας να περιθάψει το ναυτικό γιο της, που βρίσκεται στο λοιμοκαθαρητήριο της νήσου Τσουγκριά, άρρωστος από χολέρα. Επειδή ως γυναίκα δεν μπορεί να μεταβεί στο ερημονήσι που έχει μετατραπεί σε λοιμοκαθαρητήριο, η Σκεύω αποφασίζει να ντυθεί άνδρας και να μεταβεί

εκεί ως διορισμένος φύλακας (βαρδιάνος), με τη βοήθεια ενός συγγενή της. Αφού καταφέρει να ξεγελάσει την τοπική γραφειοκρατία, σε συνεργασία με έναν καλόγερο, μόνιμο κάτοικο του νησιού, και τη βοήθεια του Γερμανού γιατρού Βίλελμ Βουντ καταφέρνει να περιθάλψει το γιό της σε ανθρωπινότερες συνθήκες και να τον σώσει από την ασθένεια.

Καταρχάς, παρατηρούμε ότι η Σκεύω ως κεντρικό πρόσωπο της αφήγησης είναι μια γυναίκα που, με βάση συγκεκριμένα ψυχολογικά και ιδεολογικά χαρακτηριστικά που της αποδίδονται, διαφοροποιείται από τη γυναικεία κοινότητα στην οποία ανήκει. Η συμπεριφορά της περιγράφεται από τον αφηγητή σε αντιδιαστολή με τη συμπεριφορά των άλλων γυναικών και μάλιστα η αντιδιαστολή αυτή εντάσσεται σ' ένα γενικότερο σχήμα παρόντος – παρελθόντος. Η Σκεύω ως ηλικιωμένη (είναι περίπου 65 χρονών) είναι φορέας απόψεων διαφορετικών από αυτές των νεότερων μελών της γυναικείας κοινότητας και λόγω των απόψεων αυτών και του πνεύματος διδασκισμού που τη διακρίνει γίνεται αντικείμενο περιφρόνησης από την τελευταία. Απέναντι στα δυσάρεστα γεγονότα της εποχής της (απειλή της επιδημίας χολέρας), η Σκεύω υιοθετεί ένα θρησκευτικό σύστημα ερμηνείας με βάση το σχήμα αμαρτία-τιμωρία, μετάνοια-σωτηρία. Η θρησκευτικότητα της φαίνεται όμως ότι έχει ουσιαστικό περιεχόμενο, καθώς συνοδεύεται και από την ανάλογη χριστιανική συμπεριφορά (μακροθυμία απέναντι στους γλεουασμούς, διάθεση προσφοράς και αλληλεγγύης). Η θεολογική αντίληψη για τη σχέση αμαρτίας και αρρώστιας, ανθρώπινων παραβάσεων και επακόλουθης τιμωρίας -κυρίαρχη στη σκέψη της Σκεύως- αποτελεί μία ιδεολογική σταθερά του αφηγήματος (Vitti, 1980, σ. 70-71, 93-94). Μέσα στην οπτική της ηρωίδας αλλά και του αφηγητή ο χρόνος της ιστορίας δεν είναι αυτόνομος. Εγκλείεται σ' έναν άλλο χρόνο, παρελθοντικό και σε ένα μέλλον εσχατολογικό: η Σκεύω εξηγεί τα γεγονότα (την επιδημία χολέρας και την υποχρεωτική παραμονή στο λοιμοκαθαρτήριο) με βάση όχι τα δεδομένα του παρόντος, αλλά με βάση αυτό τον υπερβατικό χρόνο, που δίνει ένα σχήμα ερμηνείας για το παρόν αλλά και για την πιθανή έκβαση των μελλόντων.

Η γραία έβλεπε μετά τρόμου το πλήθος τούτο των πλοίων και των επιβατών. Ενθυμείτο τον δημώδη λόγον περί των μελλόντων να συμβώσιν εις την Συντέλειαν του κόσμου, όταν οι ζώντες θα κρᾶξωσι προς τους νεκρούς: «Εβγάτε σεις οι πεθαμένοι να εμβούμε ημεῖς οι ζωντανοί!». Και εφοβείτο μη η πρόρρησις επαληθεύσῃ προχείρως και παραδειγματικῶς εις την παρούσαν περίστασιν, ἥτις ἦτο βεβαίως μία εκ των προεικονίσεων της Συντελείας (Παπαδιαμάντης, σ. 287).

Στον τρόπο που ο αφηγητής περιγράφει τη συμπεριφορά της γυναικείας κοινότητας απέναντι στα γεγονότα και τις καταστάσεις που συμβαίνουν στο νησί και την αντίστοιχη συμπεριφορά της Σκεύως διακρίνονται δύο διαφορετικές μορφές κοινωνικότητας. Στις γυναίκες αποδίδεται η έκφραση μιας κατώτερης συλλογικής συμπεριφοράς (κακολογία, κακοήθης περιέργεια, περιπαιχτικές τάσεις). Πρόκειται για μια στάση κοινωνικής συμπεριφοράς όπου το ενδιαφέρον για τον άλλο περιορίζεται στο κίνητρο της ικανοποίησης της περιέργειας και της ικανότητας διάδοσης πληροφοριών μέσα στην ομάδα. Το ενδιαφέρον αυτό δημιουργεί με ό,τι συμβαίνει στο νησί ένα είδος ενασχόλησης. Έτσι, το «κουτσομπολιό» αποτελεί μια καθημερινή πρακτική που συνοδεύει τις γυναικείες εργασίες, όπως π.χ. το φούρνιασμα (Παπαδιαμάντης, σ. 235). Στην περίπτωση της Σκεύως το κοινωνικό της κίνητρο είναι το ουσιαστικό ενδιαφέρον για το συνάνθρωπο, δηλαδή έχουμε μια εκδοχή κοινωνικής συνείδησης με κύριο στοιχείο την κοινωνική αλληλεγγύη.

Κίνητρο δράσης της ηρωίδας όπως και τόσων άλλων μητέρων στα παπαδιαμαντικά αφηγήματα -όπου η μητρική μορφή αποτελεί δεσπόζουσα παρουσία- αποτελεί η αγάπη της για το γιο της. Από κει ξεκινά και η απόφασή της να ντυθεί άνδρας, γεγονός που παραβαίνει τα αποδεκτά πλαίσια συμπεριφοράς που προσιδιάζουν στο φύλο της. Είναι χαρακτηριστικό και ιδιαίτερα σημαίνουν το γεγονός ότι η απόφασή της αυτή δεν παρουσιάζεται από τον αφηγητή ως μια καθαυτό ατομική έμπνευση αλλά ως αποτέλεσμα θεϊκής «φώτισης» που επιστηγάει μια πράξη προσευχής. Το γεγονός αυτό δίνει στην πράξη της μεταφυσική δικαίωση και αφετηρία αλλά και ταυτόχρονα, σε πρακτικό επίπεδο, στοιχειοθετεί μια παρέκκλιση από τα θρησκευτικά ήθη όπως τα εκφράζει ο επίσημος φορέας της Εκκλησίας. Η ανδρική μεταμφίεση της Σκεύως μπορεί να είναι με κοινωνικά -ή και εκκλησιαστικά- κριτήρια περιθωριακή πράξη αλλά το γεγονός ότι παρουσιάζεται από τον αφηγητή ως κατοχυρωμένη χριστιανικά μαρτυρεί, το δίχως άλλο, ένα θρησκευτικό αντικομφορμισμό. Πρόκειται για μια μορφή θρησκευτικότητας που προκειμένου να διασώσει την ουσία (ζωή) δεν διστάζει να παραβιάσει τους τύπους (φυλετικούς κώδικες αμφίεσης). Παρατηρούμε ότι η σχέση ανθρώπου-θείου στο αφήγημα τοποθετείται σε μια σχέση περισσότερο ελεύθερη και προσωπική (Σταφύλας, 2000, σ. 331-332· Αριστηνός, 2000, σ. 57-64). Έτσι, η Σκεύω προκειμένου να πετύχει το σκοπό της που είναι η διάσωση του γιου της από τη χολέρα, αποβάλλει προσωρινά τη γυναικεία της φύση και εισχωρεί στον κόσμο των ανδρών. Έτσι αφήνει πίσω της τον κόσμο των γυναικών που ορίζεται από ένα περιορισμένο πλαίσιο δράσης, τόσο χωρικής όσο και δραστηριοτήτων, και αποφασίζει να μπει στο χώρο των ανδρών που ορίζεται ως ο κατεξοχήν χώρος της δράσης και μάλιστα της κοινωνικής δράσης, εκεί δηλαδή όπου βρίσκονται οι μόνες δυνατότητες παρέμβασης στο πρόβλημα που την αφορά.

Πρόκειται επομένως για μια μετάβαση (εξωτερική αλλά και συμβολική) από τον περιορισμό στην ελευθερία που δεν έχει άλλο κίνητρο εκτός από αυτό της μητρικής αγάπης. Είναι σημαντικό ότι οι παράγοντες που ωθούν τη Σκεύω σ' αυτήν την επαναστατική πράξη έχουν και κοινωνικό χαρακτήρα: η αδυναμία της να εμπιστευτεί τόσο τις πληροφορίες της κοινότητας όσο και το σύστημα περίθαλψης των ασθενών που οργανώνεται από τις αρχές. Έτσι η Σκεύω είναι μια γυναίκα που, στο αφήγημα, λόγω του ότι έχει δικαιολογημένες επιφυλάξεις όσον αφορά τις ομόφυλές της αλλά και λόγω της μεταμφίεσής της μετέπειτα, διατηρεί, κατ' ανάγκη, περισσότερες επαφές με το ανδρικό παρά με το γυναικείο φύλο (Μικέ, 2001, σ. 168).

Η Σκεύω παρεξηγημένη από τη γυναικεία κοινότητα στην οποία ανήκει προσεταιρίζεται προσωρινά τον κόσμο των ανδρών. Έξω από τη νησιωτική κοινότητα επιμηκύνεται ο χώρος δράσης των ανδρών, το ταξίδι -τα θαλάσσια σύνορα αποτελούν και όρια της γυναικείας δράσης. Οι υπόλοιπες γυναίκες της κοινότητας λειτουργούν ενδοκοινοτικά, απομονωμένα θα λέγαμε, σ' ένα μικρόκοσμο που έχει τα δικά του στατικά χαρακτηριστικά. Η ηρωίδα αποδύεται τη γυναικεία φύση, τη συνώνυμη με την αδυναμία και την παθητικότητα και ανακατεύεται με τον κόσμο των ανδρών, τον κόσμο της δράσης, της μετακίνησης αλλά και τον διοικητικό κόσμο. Η είσοδος της Σκεύως στον κόσμο των ανδρών σημειώνεται πρώτα από την επαφή της με τη διοίκηση και έπειτα από το ταξίδι και τη μετάβασή της σ' έναν άλλο χώρο δράσης που είναι χώρος ανδρικής κυριαρχίας αλλά και αρωστίας, δοκιμασίας. Αν οι σχέσεις της Σκεύως με την γυναικεία κοινότητα είναι προβληματικές, οι σχέσεις της με εκπροσώπους της ανδρικής κοινότητας είναι περισσότερο αρμονικές, μια και οι σύμμαχοί της, στην προσπάθειά της να περιθάψει το γιο της, είναι άνδρες.

Απέναντι στον κοινωνικό αναβρασμό της προετοιμασίας του νέου λοιμοκαθαρτηρίου, το άτομο (Σκεύω) βρίσκεται μόνο, εγκλωβισμένο στα αισθήματα της αγωνίας του. Μη μπορώντας να βασιστεί στους άλλους (αρχές, υπόλοιπα μέλη της νησιωτικής κοινωνίας), καθώς τα κανάλια της επικοινωνίας με αυτούς είναι περιορισμένα ή αναξιόπιστα, στηρίζεται στις δικές του δυνάμεις και λειτουργεί με δική του πρωτοβουλία, κάτι που είναι ενδεικτικό στοιχείο της μοναξιάς του. Το γεγονός αυτό, της καθαρά ατομικής δηλαδή πρωτοβουλίας, εγκυμονεί μια άγνωστη έκβαση, καθώς υπάρχει καταφυγή σε μια παράτυπη διαδικασία. Έτσι η Σκεύω, μη μπορώντας να εμπιστευτεί τη διοίκηση (τα επίσημα μέτρα περίθαλψης των ασθενών), αναγκάζεται να την ξεγελάσει.

Το γεγονός ότι πρόκειται για ιστορία με αίσια έκβαση για τη συγκεκριμένη ηρωίδα (παρόλα τα τραγικά που λαμβάνουν χώρα) αποτελεί στοιχείο της ιδεολογίας που χαρακτηρίζει το αφήγημα. Η πράξη της Σκεύως δικαιώνεται λόγω της

ανωτερότητας του κινήτρου της, αλλά και ως μόνος δυνατός τρόπος δράσης στο πλαίσιο ενός αναξιόπιστου και κακοδιοικούμενου συστήματος.

Τα βοηθητικά πρόσωπα

Οι άνδρες-σύμμαχοι της Σκεύως είναι ο βοηθός του επιστάτη του λοιμοκαθαρησίου, ένας καλόγερος αναχωρητής και ένας Γερμανός γιατρός. Πρόκειται δηλαδή για ιδιαίτερες μέσα στην κοινωνία του νησιού προσωπικότητες. Στην ουσία πρόκειται για έναν αλκοολικό, έναν καλόγερο και έναν ξένο, επομένως για άνδρες μη αντιπροσωπευτικούς της κοινωνίας του νησιού. Ο βοηθός του επιστάτη, που λόγω της θέσης του βρίσκεται σε συνεχή επαφή με την εξουσία, είναι ο πρώτος αρωγός της Σκεύως, αυτός που την ακούει και της συμπαρίσταται. Ένα άτομο εξαρτημένο από το αλκοόλ, συνυφασμένο επομένως με την κοινωνική αδυναμία, είναι το πρώτο πρόσωπο που αναλαμβάνει να τη βοηθήσει. Ίσως, λόγω αυτής του της ιδιαιτερότητας, λειτουργεί συγκινησιακά και είναι δεκτικός στα γυναικεία συναισθήματα, καθώς παρασύρεται στον τρόπο σκέψης της, χωρίς να της αντιπροτείνει ορθολογικά επιχειρήματα. Ένας αρνητικός κοινωνικά ήρωας - σύμφωνα με τα κριτήρια της κοινωνικής αξιολόγησης- λειτουργεί ως θετικός ήρωας στα πλαίσια της συγκεκριμένης ιστορίας.

Ο γιατρός έχει κεντρικό ρόλο στην εκστρατεία αντιμετώπισης της ασθένειας. Ωστόσο, ως ξένος δεν αποτελεί μέλος της νησιωτικής κοινότητας των ανδρών και πράγματι τον βλέπουμε να διατηρεί σχέση κριτικής απόστασης απέναντί της, επισημαίνοντας τα προβληματικά σημεία της (Παπαδιαμάντης, σ. 272).

Ο πάτερ Νικόδημος είναι ο τρίτος άνδρας-αρωγός της Σκεύως. Και σ' αυτήν την περίπτωση πρόκειται για άνθρωπο που τοποθετείται έξω από την κοινωνία του νησιού, εφόσον είναι αναχωρητής. Ο Νικόδημος παρουσιάζεται εξ αρχής ως ένα άτομο της φύσης και όχι της κοινωνίας, γεγονός που αποκτά θετικές σημασιολογικές προεκτάσεις μέσα στην αφήγηση. Ιδιαίτερα τονίζεται το γεγονός ότι δεν είναι δέκτης κοσμικής παιδείας κι ότι οι γνώσεις του προέρχονται από το σχολείο της φύσης.

Η Σκεύως επίσης βιώνει την κοινωνία (τόσο ως πηγή πληροφόρησης όσο και ως φορέα οργάνωσης) ως αναξιόπιστη και περιοριστική και εμπιστεύεται τη φύση, όπως αυτή εκδηλώνεται μέσα από το μητρικό της ένστικτο, παραβλέποντας τις κοινωνικές νόρμες.

Ο πάτερ Νικόδημος αρχικά αντιλαμβάνεται την ενοχλητική πλευρά της παρουσίας ανθρώπων στο ερημονήσι που μετατράπηκε σε λοιμοκαθαρητήριο, μέσα από τις παρενέργειες της ανθρώπινης παρουσίας όπως αυτή της κλοπής. Ο ίδιος διέπεται από το πνεύμα του ερημιτισμού ως έκφραση της ατομικής του θρη-

σκευτικότητας και ως οπαδός μιας συγκεκριμένης χριστιανικής παράδοσης. Η σχέση του με τους ανθρώπους της κοινωνίας του νησιού έχει διακοπεί και ο ίδιος, εκτός από τον παραγιό του, συναναστρέφεται τα ζώα του με τα οποία έχει αναπτύξει ιδιαίτερη συναισθηματική σχέση. Η συγκεκριμένη επιλογή βίωσης της θρησκευτικής κλήσης από τον Νικόδημο μέσα από την επαφή με τη φύση και τα δημιουργήματά της και όχι μέσα από τους ανθρώπους είναι στοιχείο καθοριστικό για την αφηγηματική οικονομία του διηγήματος, καθώς στο τέλος της αφήγησης ο αναχωρητισμός του θα εξελιχθεί και θα εμπλουτιστεί με φιλανθρωπική -και άρα κοινωνική- δράση, μέσα από την αυτοπροσφορά και τη συνύπαρξη με τους άλλους. Τόσο η Σκεύω, ο βοηθός του επιστάτη, ο Νικόδημος, αλλά και ο γιατρός Βουνδ είναι μοναχικές προσωπικότητες, έτσι όπως ορίζει η σχέση τους με την κοινότητα.

Στην παρουσίαση της Σκεύως και του κόσμου της διοίκησης (όπως και στην αντίστοιχη σχέση Σκεύως/γυναικών) αποτυπώνονται δύο διαφορετικά ή αντιθετικά μοντέλα δράσης και συμπεριφοράς. Το μοντέλο συμπεριφοράς της Σκεύως που συνοψίζεται στην αυτοθυσία μπορεί να θεωρηθεί ως πρότυπο μητρικής συμπεριφοράς, δεδομένου μάλιστα ότι δικαιώνεται από τον αφηγητή στην εξέλιξη της αφήγησης.

Επί τέλους, ας εκολλούσε την χολέραν, δεν την έμελεν. Ας εξούσε το παιδάκι της, και ας απέθνησκεν αυτή (Παπαδιαμάντης, σ. 266).

Το μοντέλο συμπεριφοράς της ανδρικής κοινότητας που σχετίζεται με τη διοίκηση, στο αφήγημα, είναι η κερδοσκοπία και τα «αντικοινωνικά» της αποτελέσματα όπως η έλλειψη υπευθυνότητας, η προχειρότητα, η αδιαφορία για το κοινωνικό σύνολο και, σε τελική ανάλυση, ο θάνατος.

Μέσα εις την ερημόνησον ο μαστρο-Στάθης ο Χερχέρης εφιλοτιμείτο να κατασκευάση πολλά παραπήγματα εις μίαν ημέραν και κατεσκεύασεν εντός δύο εβδομάδων πλείστα ημιτελή. Πέταυρον μισοκαρφωμένον, αποσπώμενον την νύκτα από το φύσημα της αύρας, έπιπτεν εις την κεφαλήν της μισοκοιμισμένης γυναικός και του πιπιλίζοντος την θηλήν της βρέφους εις το πλευρόν της.

Στύλος μισοεμπεπηγμένος εις το αμμώδες έδαφος, θιχθείς από τον τανυόμενον πόδα του ρέγγοντος υπτίου ανδρός, έπιπτεν ομού με όλον το παράπηγμα, και επλάκωνε την κοιωμένην οικογένειαν, πλησίον του βάλτου, εις την παραλίαν (Παπαδιαμάντης, σ. 254).

Ενώ η πράξη της Σκεύως σημασιοδοτείται θετικά, η δράση της ανδρικής κοινότητας της διοίκησης σημασιοδοτείται αρνητικά. Ωστόσο, η αντίθεση αυτή λειτουργεί περιπτώσιολογικά. Δεν είναι αντιπροσωπευτική των ορίων ανάμεσα στον ανδρικό και το γυναικείο κόσμο, καθώς τόσο στην ανδρική όσο και στη γυναικεία δράση εμπεριέχονται και οι δύο τύποι συμπεριφοράς, ο αρνητικός και ο θετικός. Τόσο η ανδρική όσο και η γυναικεία κοινότητα παρουσιάζουν αδυναμίες που συγκεντρώνουν εξίσου την αρνητική αξιολόγηση του αφηγητή. Αυτό φαίνεται μέσω συγκεκριμένων επιλογών παρουσίασης αλλά και μέσω παρεμβλλόμενων αφηγηματικών σχολίων που είναι συχνά ειρωνικής φύσης. Τόσο στη γυναικεία όσο και στην ανδρική κοινότητα, κοινό χαρακτηριστικό και κοινό κίνητρο συμπεριφοράς είναι το ενδιαφέρον για τα κοινά. Στην περίπτωση των γυναικών αυτό το ενδιαφέρον εκδηλώνεται μέσα από τη σφαίρα της περιέργειας και του κουτσομπολιού, στην περίπτωση των ανδρών στη συζήτηση γύρω από τα πολιτικά.

Τα δύο αντίθετα μοντέλα συμπεριφοράς (γυναικείο-μητρικό και ανδρικό-διοικητικό) συνυπάρχουν καθ' όλη τη διάρκεια της δοκιμασίας της αρωστίας και τελικά θριαμβεύει το μητρικό μοντέλο αλλά μόνο περιπτώσιακά, σε μια περιορισμένη σφαίρα δράσης, εφόσον αφορά την αρωγή ενός συγκεκριμένου ατόμου. Αν όμως στο επίπεδο της πράξης σώζεται ο γιος της Σκεύως στον οποίο παρέχονται ειδικές βοήθειες, σε επίπεδο συνείδησης της ηρωίδας συντελείται μια διεύρυνση σε μια ανώτερη σφαίρα: η Σκεύω ξεπερνά την περιορισμένη δυική αγάπη (αγάπη γονικής μορφής) για να φτάσει σε μια οικουμενική αγάπη μέσα από τη βίωση ενός συναισθήματος συμπόνιας και αλληλεγγύης απέναντι στην ανθρωπινή δοκιμασία.

Προβολή της ατομικότητας και δυσπιστία απέναντι σε συλλογικά αποκρουσταλλωμένες συμπεριφορές, διαφαίνονται και στο σκηνικό της μαζικής εχθρικής αντίδρασης των κατοίκων του νησιού μπροστά στην απειλή άφιξης στο νησί των αγανακτισμένων από τις συνθήκες διαμονής τους στον Τσουγκριά «καθαριζόμενων» πολιτών (Παπαδιαμάντης, σ. 301).

Εδώ η συλλογική δράση (αντίδραση) κυριαρχείται από ένστικτα εγωκεντρικής φύσης όπως ο φόβος, σύμφυτος με το ένστικτο της επιβίωσης, και η συνακόλουθη επιθετικότητα, σε αντίθεση με την ατομική δράση που βασίζεται σε αλτρουιστικά κίνητρα όπως εκφράζονται μέσα από το μητρικό πορτρέτο της Σκεύως και τις αξίες που αντιπροσωπεύει (αλληλεγγύη, αυτοθυσία). Είναι χαρακτηριστικό ότι η στάση του υστερικού φόβου απέναντι στην αρωστία είναι ένα συλλογικό φαινόμενο που αγγίζει τους κατοίκους του νησιού και καθορίζει την «αντικοινωνική» συμπεριφορά τους, αλλά δεν αγγίζει τη Σκεύω η οποία -μέσω της αγάπης- έχει υπερβεί το φόβο, και για το λόγο αυτό, ξεφεύγει από τα όρια

των κοινών ανθρώπων. Το θάρρος και η υπέρβαση του φόβου συνδέονται εδώ με τις ηθικές αρετές της μητρότητας. Πρόκειται επομένως για την προβολή ενός ηρωικού - μητρικού μοντέλου σε αντιδιαστολή με ένα εγωκεντρικό - αντιηρωικό μοντέλο ανθρώπινης συμπεριφοράς που έχει όμως συλλογική απήχηση.

Η αφηγηματική παρουσία των «φορέων» της τοπικής γραφειοκρατίας είναι σημαίνουσα. Οι αρχές απολαμβάνουν ένα προνομιακό πλαίσιο ζωής που συγκεντρώνει την ειρωνική διάθεση του αφηγητή. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι στην περίπτωση του αφηγήματος η τοπική γραφειοκρατία εκφράζεται όπως την ορίζει ο Κ. Μαρξ: ως μια μορφή οργάνωσης που βασικό της χαρακτηριστικό είναι η απώλεια του ουσιαστικού σκοπού της δράσης της. Σε μια προκαπιταλιστική αγροτική κοινωνία, όπως η συγκεκριμένη, η γραφειοκρατία έχει πολιτικό χαρακτήρα και χαρακτηρίζεται από προχειρότητα και αυθαιρεσία, εξαρτάται δηλαδή αποκλειστικά -αφού δεν υπάρχει κεντρικός έλεγχος- από την καλή θέληση και τις ικανότητες των αρμοδίων (Ίλιτσεφ και Φεντοσέγιεφ, 1985, σ. 400).

Η έλλειψη οργάνωσης και κεντρικού συντονισμού, όπως και η απάτη που κρύβει ο υποκριτικός και όχι ουσιαστικός σεβασμός των σχετικών διαδικασιών, λειτουργεί σαν μια δεύτερη ασθένεια μέσα στο αφήγημα και ο αφηγητής την προβάλλει ιδιαίτερα. Και δεν την περιορίζει μόνο στη συμπεριφορά των αρχών που είναι επωμισμένοι με κάποια αρμοδιότητα, αλλά και στη συμπεριφορά του λαού τόσο των ντόπιων όσο και των «καθαριζόμενων».

Η λειτουργία της φύσης

Εκτός από την παρουσίαση του κοινωνικού περιβάλλοντος, στην αφήγηση δίνεται ιδιαίτερη έκταση στην παρουσίαση της φύσης (Ζαμάρου, 2000, σ. 11-25· Κεσελόπουλος, 1991, σ. 46-51). Η παρουσίαση αυτή εγκλείει μια αντίθεση: η φύση παρότι επίγειος παράδεισος γίνεται ο κατεξοχήν χώρος της δοκιμασίας. Η υφιστάμενη αντίθεση φύσης – ανθρώπου εντείνει την τραγικότητα της ανθρώπινης δοκιμασίας, καθώς αυτή συμβαίνει σε χώρο «ευλογημένο». Οι κατηγορίες Φύση- Ανθρώπος συνδέονται και ταυτίζονται αντίστοιχα με τις θεολογικές έννοιες Παράδεισος-Κόλαση. Εδώ η κόλαση δεν είναι μια μεταφυσική έννοια αλλά αφορά την εγκόσμια κατάσταση η οποία, κατά τραγική ειρωνεία, διαδραματίζεται μέσα στην παραδεισιακή αρμονία της φύσης (Παπαδιαμάντης, σ. 254).

Η φύση λειτουργεί ευδαιμονικά, η κοινωνία αντίθετα, με τις αδυναμίες και τα ανθρώπινα πάθη που συγκεντρώνει, μετατρέπει τη ζωή σε δοκιμασία. Η έννοια του κακού (βλ. σχετικά, Αθανασόπουλος, 1987, σ. 68-79), επομένως, δεν είναι μια φυσική αναγκαιότητα, ένα πεπρωμένο απέναντι στο οποίο ο άνθρωπος έχει τη θέση του ανίσχυρου θύματος αλλά έχει κοινωνική υπόσταση. Το κοινωνικό κακό

(κακοδιοίκηση, κερδοσκοπία, κοινωνική αδιαφορία) προστίθεται επομένως στο φυσικό κακό (αρρώστια, θάνατος) και το επιδεινώνει, όταν -σύμφωνα με παρατήρηση του αφηγητή- δεν το δημιουργεί. Το γεγονός ότι δεν είναι το φυσικό αλλά το κοινωνικό κακό το αίτιο της ανθρώπινης δυστυχίας, εντείνει την τραγικότητα της δοκιμασίας. Αν το φυσικό κακό είναι αναγκαίο, καθώς εμπίπτει σε φυσικούς και ανεξιχνιάστους νόμους, το κοινωνικό κακό μπορεί ν' αποφευχθεί, καθώς εμπίπτει στο χώρο της ανθρώπινης βούλησης που συνδέεται με την ελευθερία. Παρά την τραγικότητα της αφηγούμενης ιστορίας υπάρχουν και περιγραφές διονυσιακής ευθυμίας τις οποίες φαίνεται να τροφοδοτεί η φύση ως χώρος πρόκλησης συναισθημάτων ευδαιμονίας (Φαρίνου-Μαλαματάρη, 1992, σ. 39-90). Προς το τέλος του αφηγήματος, η Σκεύω, ο γιος της και οι «βοηθοί» τους παρουσιάζονται να διασκεδάζουν σε μια σκηνή βουκολικής ευθυμίας απολαμβάνοντας μια ανάπαυλα μέσα στην τραγικότητα της περίπτωσης. Η σκηνή, όπου βλέπουμε την αρμονική συμβίωση ανθρώπου – φύσης, λειτουργεί σε αντίθεση με την περίπτωση της εγκατάστασης των υπό κάθαρη πολιτών στον Τσουγκριά, όπου η αρμονία της φύσης λειτουργούσε αντιθετικά σε σχέση με τον άνθρωπο ως σκηνικό εκτύλιξης της ανθρώπινης δυστυχίας. Η αποκατάσταση, επομένως, της σχέσης Φύσης-Κοινωνίας (Τζιόβας, 1993, σ. 232-233) που υπήρξε δυσαρμονική λόγω της δοκιμασίας της αρρώστιας και της κοινωνικής αδιαφορίας πραγματοποιείται χάρη στην ανθρώπινη αλληλεγγύη, η οποία εκδηλώνεται και συνοδεύεται από τη θεραπεία.

Η αντίθεση ανάμεσα στη Φύση και την Κοινωνία λειτουργεί και στο κοσμικό πεδίο και αφορά το ξέσπασμα της ταραχής που προκαλεί η άφιξη των ξένων πλοίων, η οποία τροφοδοτείται από κατώτερα ανθρώπινα πάθη, και την κοσμική αρμονία και γαλήνη που αποπνέει η θέα των ουράνιων αστερισμών. Σύμφωνα με τον αφηγητή, θα έπρεπε ο ένας κόσμος της ουράνιας τάξης και αρμονίας να αποτελεί πρότυπο για την ανθρώπινη σφαίρα, πράγμα που όμως δεν συμβαίνει. Ο αφηγητής στη μορφή του αστερισμού της Πούλιας διαβλέπει μια συμβολική αναπαράσταση της μητρότητας -αξίας κεντρικής μέσα στο έργο (Παπαδιαμάντης, σ. 304). Η προβολή αυτής της περιγραφής γίνεται σ' ένα σημείο όπου προβάλλεται ιδιαίτερα η αντίθεσή της με την ταραγμένη ανθρώπινη συμπεριφορά. Φύση και άνθρωπος λειτουργούν αντιθετικά. Το αρμονικό πλαίσιο της φύσης (συμπεριλαμβανομένου και του κοσμικού πεδίου) γίνεται το σκηνικό της ανθρώπινης οδύνης. Οι ανθρώπινες αδικίες καταδικάζονται μέσα από μια θρησκευτική αντίληψη η οποία δεν είναι μανιχαϊστική (δεν ταυτίζει δηλαδή τη φύση με το κακό) αλλά αντίθετα εμπερικλείει μία φυσιοκεντρική-κοσμοκεντρική αντίληψη, όπως φαίνεται στο παράδειγμα της περιγραφής του αστερισμού της Πούλιας και του ηθικού διδακτισμού που εξάγεται απ' αυτήν. Ο άνθρωπος χαρακτηρίζεται από αδυναμία

να ερμηνεύσει και να μιμηθεί το κοσμικό μοντέλο.

Η έκβαση της ιστορίας και η αξιολόγηση του αφηγητή

Στο αφήγημα οι ανιδιοτελείς διαπροσωπικές σχέσεις έτσι όπως διαγράφονται μέσα από τη σχέση Σκεύως-Νικόδημου-Ιατρού Βουνδ παρουσιάζονται να αποπτούν συντονισμό και να στέφονται από επιτυχία. Αντίθετα, οι απόπειρες συλλογικής δράσης παρουσιάζουν μια παθολογική συμπτωματολογία τόσο σε επίπεδο αρχών όσο και σε επίπεδο αρχομένων. Δεν γνωρίζουν εξέλιξη στη διάρκεια του αφηγήματος και οδηγούνται σε αδιέξοδο.

Έστω κι' αν αυτό δεν γίνεται με τρόπο απόλυτο, το κείμενο θέτει μια διαχωριστική γραμμή ανάμεσα σε ήρωες θετικούς και αρνητικούς. Όπως και η Σκεύω, χαρακτηριστικό των θετικών ηρώων που συμμαχούν μαζί της για την προώθηση ενός θετικού σκοπού, είναι η μοναχικότητα, δηλαδή η μη απόλυτη ένταξή τους στην κοινότητα με την έννοια της κοινωνικά ή, με βάση το φύλο, κατηγοριοποιημένης ομάδας. Τα συγκεκριμένα άτομα είναι φορείς ανεξάρτητης πρωτοβουλίας, ενώ στο επίπεδο της κοινότητας επικρατεί το απρόσωπο και η σύγχυση μιας ασυνείδητα διαμορφωμένης συλλογικής συμπεριφοράς: ο ένας ακολουθεί μιμητικά τον άλλον (τάση που παρατηρείται τόσο ανάμεσα στα μέλη της ομάδας όσο και απέναντι σε ένα «ανώτερο» άτομο που αυτοχρηξεται αρμοδιότερος ή εξυπνότερος από τους άλλους).

Η Σκεύω αντιπροσωπεύει τη μητρότητα όχι μόνο ως βιολογική κατάσταση αλλά και ως στάση ζωής και αντίληψης του κόσμου που την περιβάλλει. Έτσι εξηγείται η στάση του διδασκασμού που τη διακρίνει απέναντι στους νεότερους, άνδρες και γυναίκες, καθώς και ο μητρικός τρόπος με τον οποίο προσφωνεί τους ξένους: η μητρότητα εκτός από βιολογική κατάσταση συνδέεται και με ηθικές αρετές μέσα στο αφήγημα, όπως η αλληλεγγύη και γίνεται τρόπος συνείδησης του κόσμου.

Στο τέλος της αφήγησης ο πάτερ Νικόδημος προχωρεί σε έναν αναχωρητισμό πιο ολοκληρωμένο που περνάει μέσα από την αυταπάρανηση, που ισοδυναμεί με παραχώρηση της ιδιοκτησίας (των ζώων και της κατοικίας του), και άρα σε μια κατάσταση ελευθερίας που ταιριάζει καλύτερα με το αναχωρητικό φρόνημα. Κάτι αντίστοιχο συμβαίνει με την ψυχική διάθεση της Σκεύως η οποία εξελίσσεται προς το τέλος του αφηγήματος και περνάει από τη γονική αγάπη στην οικουμενική αγάπη, από τους συγγενικούς δεσμούς στους κοινωνικούς δεσμούς. Αυτή η διεύρυνση ισοδυναμεί με την καλλιέργεια μιας ανώτερης συνειδητότητας που την υποθάλλπει η τριβή με την ανθρώπινη δοκιμασία στο σύνολό της. Η προσωπική επιβίωση της ηρωίδας, αλλά και η σχέση της με το γιο της, μια σχέση απόλυ-

της σημασίας αρχικά, αποκτά σχετικότητα μπροστά στο εύρος της ανθρώπινης δοκιμασίας (Παπαδιαμάντης, σ. 294).

Έτσι το αφήγημα σκιαγραφεί τους όρους ενός θετικού ήρωα: θετικός ήρωας είναι αυτός που υπερβαίνει τα όρια του προσωπικού του κόσμου και της απάγκειάς του και εμπλέκεται στο όλο. Είναι οι άνθρωποι που φεύγουν από τη στενή νησιωτική κοινότητα ή ανήκουν σ' αυτή με τους δικούς τους όρους, οι οποίοι σημειώνουν, κατά κάποιο τρόπο, μια απόκλιση. Το αλκοόλ είναι τρόπος ζωής για το βοηθό του επιστάτη του λοιμοκαθαρητήριου. Ο Νικόδημος είναι αναχωρητής ενώ ο Βίλελμ Βουντ είναι ξένος. Η Σκεύω δε διστάζει να ντυθεί ανδρικά με όλο τον κίνδυνο της απόπειρας. Είναι οι ήρωες που εξελίσσονται προς μια ανώτερη σφαίρα, ενώ οι άλλοι, που μένουν στα όρια της κοινότητας λειτουργούν περιορισμένα, ενδοκοινωνικά, όχι μόνο χωρικά αλλά και συμβολικά, συνειδησιακά: είναι δέσμοι των αναγκών που σχετίζονται με την επιβίωσή τους στον τόπο τους και έτσι όπως το καθορίζει η γειτονιά.

Πρόκειται για μια στάση έμμεσης αξιολόγησης από την πλευρά του αφηγητή, τόσο κοινωνική όσο και ηθική, εφόσον αγγίζει διπλής φύσεως φαινόμενα: κοινωνικά (που σχετίζονται με το σύνολο) και ηθικά (που σχετίζονται με την ατομική συμπεριφορά). Τα ζητήματα αυτά ωστόσο συγγενεύουν: το ηθικό ζήτημα ορίζει το κοινωνικό πρόβλημα, μέσα στο κείμενο, μέσα από μια σχέση αιτίου-αιτιατού. Όσον αφορά την εκδήλωση του φυσικού κακού (την αρρώστια), το ηθικό πρόβλημα (αμαρτία) τίθεται μεν, αλλά στο επίπεδο της δοξασίας. Όσον αφορά όμως το κοινωνικό κακό, έτσι όπως περιβάλλει την αντιμετώπιση της αρρώστιας, το ηθικό πρόβλημα τίθεται άμεσα στο επίπεδο της δράσης των προσώπων, το βλέπουμε να εκτυλίσσεται σ' όλα τα επίπεδα της ατομικής και κατ' επέκταση της συλλογικής συμπεριφοράς. Τα σχόλια του αφηγητή στο συγκεκριμένο θέμα είναι ουσιαστικά: δεν πρόκειται απλώς για περιγραφή (ανάδειξη του διπλής φύσεως κακού) αλλά και ερμηνεία του, η οποία ουσιαστικά λειτουργεί ως διαμαρτυρία.

Βιβλιογραφία

- Αθανασόπουλος, Β. (1987). Ο Παπαδιαμάντης και το κακό. *Διαβάζω*, 165, 68-79.
- Ακριβός, Κ. (2000). Το κοινωνικό στοιχείο στο έργο του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη μέσα από τα «Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας» Γυμνασίου και Λυκείου. *Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου. Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη*. Αθήνα: Οδυσσεάς, 11-21.
- Αριστηνός, Γ. (2000). Ο αιρετικός Παπαδιαμάντης. *Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου. Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη*. Αθήνα: Οδυσσεάς, 57-64.

- Ζαμάρου, Ρ. (2000). *Φύση και έρωτας στον Παπαδιαμάντη. Ο συγγραφέας κηπουρός*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Ίλιτσεφ, Λ. Φ., & Φεντοσέγιεφ Π. Η. (1985). *Φιλοσοφικό Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό*, τ. 1. Αθήνα: Καππόπουλος.
- Κεσελόπουλος, Α. (1991). Το φυσικό περιβάλλον στον Παπαδιαμάντη. *Αντί*, 463, 46-51.
- Meyer, A. (1985). *Λογοτεχνία, Κοινωνιολογία και Ανθρωπολογία. Η διδασκαλία της λογοτεχνίας. Συνέδριο του Σεριζί*. Αθήνα: Επικαιρότητα, 84-94.
- Μικέ, Μ. (2001). *Μεταμφίσεις στη Νεοελληνική Πεζογραφία (19^{ος} – 20^{ος} αιώνας)*. Αθήνα: Κέδρος.
- Παπαδιαμάντης, Α. (1989). *Άπαντα*, τ. Β' (Ν.Δ. Τριανταφυλλόπουλος: Επιμέλεια). Αθήνα: Δόμος.
- Σταφύλας, Μ. (2000). Ο επαναστατημένος χριστιανός Αλέξανδρος Παπαδιαμάντης. *Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου. Η κοινωνική διάσταση του έργου του Αλέξανδρου Παπαδιαμάντη*. Αθήνα: Οδυσσέας, 331-342.
- Τζιόβας, Δ. (1993). *Το Παλίμψηστο της Ελληνικής Αφήγησης. Από την αφηγηματολογία στη διαλογικότητα*. Αθήνα: Οδυσσέας.
- Φαρίνου-Μαλαματάρη, Γ. (1992). *Η ειδυλλιακή διάσταση της διηγηματογραφίας του Παπαδιαμάντη. Η Αδιάπτωτη Μαγεία. Παπαδιαμάντης 1991 – Ένα αφιέρωμα*. Αθήνα: Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, 39-90.
- Vitti, M. (1980). *Ιδεολογική λειτουργία της ελληνικής ηθογραφίας*. Αθήνα: Κέδρος.